

TROJNI UMOR V UL. ROSSETTI - Odziv na odziv na izvajanje Bojana Godeše (2.)

Umor Stanka Vuka je deloval kot bumerang

V razgovorih povezanih s prihodom Stanka Vuka v partizane se je za partizansko vodstvo odkrito pojavil povsem enak problem, t.j. soočenje z njegovo ambicijo postati zastopnik kroga goriških političnih somišljenikov kot samostojne skupine v okviru OF. Sicer pa takšne ambicije, kot sta ju ob odločitvi za odhod na osvobojeno ozemlje izražala Stanko Vuk in Lavo Čermelj, sploh niso predstavljale osamljenih primerov. V partizane sta se npr. tudi Makso Šnuderl in Lado Vavpetič odpravila v prepričanju, da bosta na osvobojenem ozemlju lahko spremenila določene stvari, ki sta se jima zdele iz ljubljanske perspektive neprimerne. Vendar je takoj po prihodu v partizane Šnuderl moral ugotoviti: »Kar nas ni partijcev, vsi čutimo dolžnost sodelovati zaradi nacionalne osvoboditve slovenskega naroda, ker je pot skupna. Peter (op. Godeša – nadimek Borisa Kidriča) istočasno dela tudi za svoje politične cilje in v tem pogledu ima svoj centralni komite in dela strogo konspirativno tudi proti nam, tako da ni pravega zaupanja do nas. Potrebni so naša imena in pomoč.« Nekaj dni kasneje pa si je Šnuderl v dnevnik zabeležil še naslednje misli: »Centralni komite je skupaj in vodi vso stvar. Mi smo bolj medvedji, ki nas vodijo po svetu. Vso delo in iniciativo ima KP, ki pa tudi ne pusti nikogar zraven.« K temu pa je še dodal komentar, ki je kazal, da je Šnuderl načrte, ki jih je imel pred odhodom v partizane, že povsem opustil. Zapisal je namreč: »Prav, saj so sposobni in to vsak dan dokazujejo.« (Godeša, 270)

Zdravnik Igor Tavčar pa je npr. menil, da bi bile razmere na osvobojenem ozemlju boljše, če bi se odpornikom pridružilo več nekomunistov. Skladno s takim razmišljanjem je pred kapitulacijo Italije liberalni politik in član Slovenske zaveze Janko Mačkovšek celo dobil brzojavko z vprašanjem, »kako bi eventualni beg večjega števila ljudi v gozdove vplival na orientacijo OF«. Očitno je bil Mačkovšek natančno seznanjen z realnim stanjem na osvobojenem ozemlju, ko je sporočil: »Morebitni priliv novih beguncev k franjevcem (šifra za partizane) ne bo spremenil političnega značaja linije xx v njej sicer že zdaj predstavljajo šiškarji (šifra za komuniste) manjšino, vendar jo kot totalitarci obvladujejo.« (Godeša, 294)

Kot najbolj učinkovita in ustaljena praksa reševanja takšnih problemov se je tako izkazalo povabilo na osvobojeno ozemlje, kjer so komunisti brez večjih težav vzpostavili ustrezen nadzor nad delovanjem posameznih oseb. Tako lahko ugotovimo, da Brecljevo mnenje, da je »proti takšnim motečim elementom komunistično vodstvo praviloma ukrepalo, in to tudi z likvidacijami, ki jih je izvajala VOS«, vsekakor predstavlja odstopanje od običajne prakse reševanja takšnih problemov.

Na podlagi teh ugotovitev se moramo vprašati, kakšen smisel naj bi voditelji partizanskega gibanja videli v tem, da bi poslali v Trst vosovce z namenom, da umorijo Stanka Vuka. Onemogočanje »motečih elementov« z Vukovo likvidacijo bi bilo še posebej neobičajno, ker se je ta dejansko že pred tem odločil za odhod na osvobojeno ozemlje. Pri čemer je Brecljevo poudarjanje Vukove odkrite izražene težnje po vodenju krščansko socialne skupine v okviru OF, kot dokaza, kako naj bi s tem postal v očeh komunistov še posebej nevaren, potrebno v znatni meri relativizirati. Dejstvo je namreč, da četudi Stanko Vuk takšnih izjav ne bi javno dajal, bi ga na osvobojenem ozemlju za to pristojni organi preventivno obravnavali povsem enako, namreč ga nadzirali kot sumljivega. Takšna je bila običajna praksa. Predvsem pa je bil za komuniste, kot

Vila Tomažič
leta 1950
v objektivu
Maria Magajne

OZ, NSK

smo že razložili, takšen problem najlažje rešljiv ravno na osvobojenem ozemlju. Že v primeru, če bi želeli Vuka fizično odstraniti zaradi njegove nevarnosti, bi bila izvedba v vseh pogledih neprimerno enostavnejša na osvobojenem ozemlju. Tako z vidika nevarnosti, ki bi se ji pri tem izpostavljali storilci, kot tudi znatno večje možnosti opraviti takšno dejanje na način, da bi zanj obdolžili npr. okupatorje in/ali domače nasprotnike, oziroma vse skupaj prikazali kot nesrečo, itd. Sicer pa, kot smo videli iz ustaljenega modela ravnanja v takšnih primerih, pri onemogočanju takšnih ambicij, kot jih je pred odločitvijo za odhod v partizane izražal Vuk, ne le da fizična odstranitev sploh ni bila potrebna, ampak ravno nasprotno, bila bi izjemno škodljiva z vidika koristi vodstva partizanskega gibanja.

In tako je trojni umor v Trstu tudi dejansko povzročil partizanskemu gibanju zgolj škodo, kar pa je bilo seveda povsem pričakovano. Dogodek je bil namreč zelo odmeven, in je vsaj del suma v javnosti že takrat takoj padel tudi na partizansko gibanje. Seveda pa so predvsem umanjali vsi tisti pozitivni učinki, ki so jih pričakovali komunisti (ki smo jih videli na primeru Lavo Čermelja) s prihodom takšne osebnosti, kot je bil Stanko Vuk na osvobojeno ozemlje.

Stanku Vuku je bila v načrtih vodstva partizanskega gibanja na Primorskem prav v tem smislu, kot bomo videli v nadaljevanju, namenjena pomembna vloga. Zato so bili neposredno zainteresirani za njegov prihod v partizane. Medtem, ko se je po nemški ofenzivi na Primorskem partizansko gibanje znašlo v defenzivi, so bili pripravljeni s sredinci sodelovati v različnih oblikah skupnega boja proti okupatorju, »četudi, bi morda ne pristopili k Osvobodilni fronti«, kot je bilo zapisano v poročilu PK KPS za Primorsko 17. decembra 1943. Po prihodu domobrancev v Gorico konec leta 1943 oz. začetek leta 1944 se je odnos do sredine takoj zaostril. Prihod novega političnega dejavnika na Primorsko je seveda takoj sprožil oster boj med OF in domobranci za pridobitev sredincev. Oboji so zahtevali jasno opredelitev sredincev. (Godeša, 379) Spremenjeno stališče razodeva pismo PO OF za Primorsko okrožnemu odboru OF za Gorico z dne 5. januarja 1944: »Pravilno morate razumeti direktivo o ponujanju roki goriškim sredincem. To ne pomeni, da som sedaj varni pred našo kritiko. Nasprotno

– voditelji morajo čutiti, da gre za zadnjo možnost sodelovanja. Nam torej ne gre za spravo, kakor se vi izražate. Ta bi rešila sredince v svobodno Slovenijo in jim omogočila, da zlorabijo svojo obnovljeno nedolžnost proti interesom slovenskega naroda. Morate pristopiti k sredincem s konkretnimi ponudbami sodelovanja. Diferencirajte sredince, odtegnite zlasti od zakrknjenih tiste poštene pristaše, ki jih še imajo. (...) Ponavljamo pa, nam ne gre za tistih nekaj ljudi, temveč zato, da najprej onemogočimo, da bi sredinci prišli pod vpliv domobranstva in da potem v nadaljnjem razvoju razbijemo sredino kot politični faktor.« (Godeša, 377-378)

Na podlagi takšnih izhodišč je prišlo do konkretnega načrta, kako onemogočiti goriško sredino, kot samostojen politični dejavnik. Tu pa se tudi začne »zgodba« s Stankom Vukom, ki je na koncu privedla do tragičnih dogodkov v ulici Rossetti. V vodstvu goriške OF so menili, da bodo goriško sredino najbolj zanesljivo onemogočili, kot samostojen politični dejavnik, če pritegnejo dr. Iva Juvančiča, za katerega so predvidevali, da bo pritegnil za seboj celo vrsto somišljenikov, predvsem duhovnikov. K zblizanju naj bi ga po tem načrtu pripravil Anton Vuk, krščanski socialc iz Mirna, čigar brat France je bil član PO OF za Primorsko. Antona Vuka naj bi za posredovanje pomagal nagovoriti njegov sin Stanko. Ko bi bilo to uspešno opravljeno, bi osebno pri Juvančiču v pravem trenutku nastopil Joža Vilfan. Juvančičevo zblizanje z OF naj bi po teh predvidevanjih spravilo s partizanskim gibanjem tudi dva sredinca, profesorja Rada Bednaržika in inženirja Josipa Rustjo. Joža Vilfan je v poročilu PK KPS za Primorsko dne 17. februarja 1944 omenjal, da »kar se tiče udeležbe katoliške »sredine«, moramo v njej videti dokončno opustitev čisto sredinskih pozicij. Katoliška »sredina« je mnenja, da se je končno ponudila priložnost, da se vplete v politično dogajanje kot poseben faktor. Logika današnjega dogajanja pa je, da jo ta poskus takoj razkrinkava kot nasprotnika OF in zavezniška belu – plavil.« Nato je nadaljeval: »Mislim, da je prišel čas, da napravimo čiste račune. Moramo jih napasti z vso vehemenco. Razen tega moramo razgnati vse skupine oziroma, če se posreči, jo spremeniti v njeno nasprotje, v skupino OF. Poslal vam bom članek o goriški sredini, ki ga objavite v Slovenskem poročevalcu, potrebne korake za razbitje ozi-

roma preoblikovanje skupine sem že podvzel.« (Breclj, 186) Posledice trojnega umora so bile torej ravno nasprotno od tistega, kar je neposredno pred tem dogodkom ugotavljal Jože Vilfan v pismu PK KPS za Primorsko kot rešitev, da »moramo razgnati vse skupine oziroma, če se posreči, jo spremeniti v njeno nasprotje, v skupino OF.« (Godeša, 378-380)

Na podlagi teh pričakovanj lahko ugotovimo, da so bile posledice umora Stanka Vuka z vidika strateške usmeritve v vodstvu partizanskega gibanja na Primorskem, zgolj škodljive. Goriška sredina se je namreč na umor Stanka Vuka odzvala z odmikom od OF, s čimer se je odprla možnost, da se izoblikuje v samostojen politični faktor. To pa so na Primorskem v vodstvu partizanskega gibanja vse skozi ocenjevali kot glavno nevarnost. Neposredna posledica umora Stanka Vuka je torej privedla do diametralno nasprotnega učinka, kot so si ga zamislili komunisti v svojih načrtih, ki naj bi jih povrh uresničili prav z njegovo pomočjo. Neposredni cilj načrta, v katerem je bila tudi Stanku Vuku namenjena pomembna vloga, je namreč bil goriški sredini preprečiti, da se ta organizira kot samostojen politični dejavnik. Umor Stanka Vuka je glede na omenjene načrte komunistov tako deloval kot bumerang.

Po tej analizi, ki sem jo v temeljnih potezah razložil Breclju (in Zajcu) v pogovoru po končani predstavitvi knjige na knjižnem sejmu, se je izkazalo, da razlaga motivov za vosovski umor Stanka Vuka, predstavljena v knjigi Anatomija političnega zločina, ne predstavlja dovolj prepričljive razlage tragičnih dogodkov v ulici Rossetti marca 1944.

Namig, v kateri smeri gre morda iskati pojasnilo za trojni tržaški umor, o katerem sem govoril na predstavitvi na knjižnem sejmu 23. novembra 2016, sem izrazil že v knjigi Kdor ni z nami, je proti nam, ko sem zapisal: »Najbolj znan žrtev ostrega boja za izobrazbeno je postal Stanko Vuk, ki so ga skupaj z ženo ubili v še danes nepojasnjenih okoliščinah. Znano je le, da je bilo ubit od slovenske roke in da si je dopisoval z vodstvom OF (Jožetom Vilfanom) za odhod v partizane. Vuk tako ni dočkal Kocbekovega prihoda, ki se ga je nadejal, kot tudi ni prejel pisma, ki so mu jih napisali Kocbek, Bevk in Breclj.«

Takšne možnosti razlage tržaških dogodkov Breclj sicer sploh ne dopušta,

tudi na pogovoru po predstavitvi, je veskozi vztrajal pri svojem, čeprav npr. v knjigi navaja tudi naslednje: »Po izpustitvi iz zapore je Schiff po nekem viru kar 15 dni stanoval pri Vuku v Trstu, in to do 9. marca 1944, se pravi do dneva pred zločinom. (...) Dober mesec pozneje, po vsej verjetnosti 15. aprila 1944, so pripadniki VOS oz. Vojske državne varnosti (VDV) študenta iz Vrtojbe likvidirali v bližini Renč. Tik pred tem je Schiff takole pisal Vilfanu: »Mnogo časa se želim pogovoriti s teboj. Mogel bi k tebi z mojim pokojnim prijateljem Stankom Vukom, kateri je že bil pri tebi in pričakoval tovariša Kocbeka (Kocbek, op. pisca). Ravno, ko sva se pripravljala na pot, ga je izdajalska banda N.E. dala ubiti. Stanko ni še takrat prejel pisma, katera so mu bila poslana od tovarišev Kocbek-a Bevk-a in Marijana Breclja.« (stran 81) Bolj verodostojnega vira o Vukovih namelih, kot je Schiff, ki se je skupaj z njim pripravljala na odhod v partizane in bil pri njem še vsaj dan pred odhod (po nekaterih trditvah pa celo še na dan, ko je prišlo do umora) pravzaprav ni. Presenetljivo pa avtor, ki se sicer v knjigi pri dokazovanju svoje teze opira na vrsto virov, med njimi tudi takšne zelo dvomljive vrednosti (različne kasnejše spominske izjave posameznikov, različne govorice kot npr. »šel je ljudski glas«, »še lansko leto sem slišal« (to je bilo leta 1985!) na strani 122), teh izjemno pomembnih Schiffovih zapisov pri analiziranju motivov za umor ne upošteva kot dovolj relevanten vir. Tudi še na nekaterih drugih straneh knjige (npr. 147, 189, 193, 194) Breclj navaja vi-re, ki govorijo, da je Vuk pričakoval Kocbeka.

Breclj tako v nasprotju z iskanjem odgovornih za umor, kjer analizira različne interpretacije, v poglavjih, v katerih obravnava motiv za umor, ne uporablja enake metode. Tako v knjigi v bistvu niti ne poskuša resneje obravnavati morebitnih drugih možnih vzrokov za trojni umor, čeprav neposredni vir (»kronski dokument«), ki bi potrjeval njegovo interpretacijo, zaenkrat še ni oz. vsaj v knjigi ni bil upoštevan. Po drugi strani je zgolj na podlagi gradiva, ki ga prinaša Brecljeva knjiga, moč zaslediti vrsto podatkov, ki ne le, da ne ponujajo tudi možnost drugačnih razlag, temveč celo neposredno ne govorijo v prid njegovi razlagi. Predvsem pa je v Brecljevi knjigi umanjkal bolj prepričljiv in celovit oris historičnega konteksta, ki je predpogoj za ustrezno razrešitev trojnega umora v Trstu.

Na podlagi zapsanega lahko ugotovimo, da »zgodba« o trojnemu umoru v ulici Rossetti tudi po izidu Brecljeve Anatomije političnega zločina nikakor ni zaključena. Vsekakor bo potrebno še marsikaj domisliti, stvari preveriti tudi še z drugih zornih kotov. Pri tem največjo težavo vidim v dejstvu, da na podlagi trenutno znanih virov ni moč podati dokončne sodbe niti glede storilcev umora, še manj prepričljivo pa je mogoče povsem nedvoumno dokazati motiv, ki je privedel do tragičnega dogodka v ulici Rossetti.

Glede Brecljeve izjave, zapisane v Primorskem dnevniku (26. 11. 2016), da so na obzoru še druge predstavitve njegove knjige, ki bodo nudile priložnost za nadaljnja javna soočanja ter na podlagi izraženega upanja, da bi na kateri od njih sodeloval tudi pisec teh vrstic, lahko samo ponovim, kar sem avtorju knjige povedal ob slovesu, da sem na takšno soočenje vedno pripravljen. Zato se takšna Brecljeva želja zlahka uresniči, seveda v primeru, da bom na tako soočenje tudi povabljen.

Bojan Godeša

(Konec, 1. del je bil objavljen v četrtek, 8. decembra)